

# Burgerschap



## PI-school Professor Waterink Zuid

# Inhoudsopgave

<b>Inhoudsopgave</b>	<b>2</b>
<b>1 Inleiding</b>	<b>4</b>
1.1 Inleiding	4
1.2 Onze schoolgegevens	4
<b>2 De context</b>	<b>5</b>
2.1 De wet Burgerschap	5
2.2 De concept-kerndoelen (2024)	5
2.3 Het Onderzoekskader 2021/2023	6
<b>3 Onze school</b>	<b>8</b>
3.1 Kenmerken van onze school	8
3.2 Kennis van diversiteit	8
<b>4 Ons schoolconcept</b>	<b>9</b>
4.1 Algemeen	9
4.2 Missie	9
4.3 Kernwaarden	9
4.4 Basiswaarden	9
4.5 Visie	9
4.6 Doelen voor Burgerschap	10
4.7 Hoofddoelen en burgerschap	10
4.8 Sociale en maatschappelijke competenties	10
<b>5 Uitwerking doelen</b>	<b>12</b>
5.1 Sociale ontwikkeling	12
5.2 Democratisch burgerschap	12
5.3 Participatief burgerschap	13
5.4 Digitaal burgerschap	13
5.5 Identiteit, solidariteit, seksualiteit en diversiteit	14
5.6 Maatschappelijke thema's	15
5.7 Algemene en culturele ontwikkeling	15
<b>6 Ons aanbod en onze aanpak</b>	<b>16</b>
6.1 Ons schoolcurriculum [Variant-2]	16
6.2 Onze aanpak	16
6.3 Methode 1	17
6.4 Methode 3	17
<b>7 Kwaliteitscultuur</b>	<b>19</b>
7.1 Cultuur en structuur	19
7.2 Personeelsbeleid	19
7.3 Specialismen	19
<b>8 Zorg voor kwaliteit</b>	<b>20</b>
8.1 Algemeen	20
8.2 Kwaliteitszorg	20
8.3 Ijkkpunten voor goed burgerschapsonderwijs	21
8.4 Publieke verantwoording	21
8.5 De module Burgerschap	21
<b>9 Taakverdeling</b>	<b>22</b>

9.1 Organisatie (wie doet wat)	22
<b>10 Uitwerking van ons curriculum</b>	<b>23</b>
10.1 Inleiding	23
10.2 Onze lessen burgerschapsonderwijs	23
10.3 Les 1	23
10.4 Les 2	24
10.5 Les 3	25
10.6 Les 4	26
10.7 Les 5	27
10.8 Les 6	28
10.9 Les 7	29
10.10 Les 8	30
10.11 Les 9	31
10.12 Les 10	32
10.13 Les 11	33
10.14 Les 12	34
<b>11 Activiteitenoverzicht van de school</b>	<b>36</b>
11.1 Activiteiten Burgerschap	36
11.2 Activiteit 1	36
11.3 Activiteit 2	36
11.4 Activiteit 3	36
11.5 Activiteit 4	36

# 1 Inleiding

## 1.1 Inleiding

Dit beleidsstuk gaat over burgerschap. Gelet op de wet zijn we verplicht om actief burgerschap, sociale cohesie en sociale integratie op een doelgerichte en samenhangende wijze te bevorderen. In de kern gaat burgerschap om de bereidheid en het vermogen om deel uit te maken van de gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren.

Het is niet vanzelfsprekend dat burgerschapsonderwijs een heldere positie heeft in het (ons) onderwijs. Sterker nog: burgerschap is heel vaak fragmentarisch en niet herkenbaar in ons onderwijs aanwezig. Als we echt op een goede wijze vorm willen geven aan burgerschapsonderwijs, dan vraagt dat om effectief beleid en een gestructureerde, doelgerichte en planmatige aanpak.

Dit beleidsstuk sluit aan bij de wetgeving over burgerschap en richt zich primair op onze visie en onze doelen met betrekking tot burgerschap. Hoe kijken we aan tegen burgerschap op school en wat willen we bereiken? Op onze school onderscheiden we zeven doelen voor burgerschap. In dit beleidsstuk zijn deze zeven doelen nader uitgewerkt en weggezet in een leerplan (een curriculum).

Dit beleidsstuk biedt ons een gezamenlijk concept over wat burgerschap inhoudt, en een raamwerk om concreet invulling te geven aan ons burgerschapsonderwijs.

## 1.2 Onze schoolgegevens

Gegevens van de school	
Instellingscode	05XA03
Schoolnaam	PI-school Professor Waterink Zuid
Directeur	K. Zuidweg
Adres	Amsteldijk 196
Postcode + Plaats	1079 LK Amsterdam
E-mailadres	k.zuidweg@pi-scholen.nl
Telefoonnummer	020-3038840
Website	www.piwaterinkzuid.nl

## 2 De context

### 2.1 De wet Burgerschap

Sinds 2006 is iedere school bij wet verplicht om aandacht te besteden aan burgerschapsvorming. Op 17-11-2020 heeft de Tweede Kamer ingestemd met de nieuwe aangepaste burgerschapswet (de wet is ingegaan op 01-08-2021). De nieuwe wet heeft als doel het versterken van het burgerschapsonderwijs en het verduidelijken van de taken en de rollen van het bestuur en de school. Burgerschapsonderwijs krijgt met de wet ook een meer verplichtend karakter. De wettelijke burgerschapsopdracht bepaalt:

1. Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar richt op:
  - het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens, en het handelen naar deze basiswaarden op school
  - het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving
  - het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden.
2. Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de waarden, bedoeld in het eerste lid, onderdeel a, creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met en het handelen naar deze waarden en draagt voorts zorg voor een omgeving waarin leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten, ongeacht de in het derde lid, onder c, genoemde verschillen.

Wat betekent de wet concreet voor onze school? Onze school dient allereerst een eigen visie en eigen doelen te ontwikkelen voor burgerschapsonderwijs. Op basis van onze visie en onze doelen kunnen we dan een samenhangend programma (curriculum) voor de burgerschapsvorming van onze leerlingen ontwikkelen. Het curriculum zal moeten verduidelijken hoe wij burgerschap in de verschillende leerjaren bevorderen, wat leerlingen concreet leren en hoe er geëvalueerd wordt. Ook spreekt het wetsvoorstel over basiswaarden van de democratische rechtstaat. Onze school zal helder moeten maken op welke manier deze basiswaarden herkenbaar in ons onderwijs vorm krijgen. Ons schoolbestuur (het bevoegd gezag) heeft een zorgplicht voor de schoolcultuur. De regering vindt het nodig om een bredere basis te creëren om te kunnen ingrijpen indien een schoolcultuur antidemocratische elementen bevat.

We houden zelf ruimte om inhoud en vorm te geven aan burgerschapsonderwijs. Dat is het logische gevolg van de vrijheid van onderwijs. Maar, de wet laat zien dat er wel een aantal zaken verplicht is:

1. Zorgen voor kennis van de democratie en de rechtsstaat zelf, alsmede de grondrechten
2. Zorgen voor kennis van en inzicht in de werking van en respect voor de basiswaarden
3. In ieder geval (ook) aandacht besteden aan vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit
4. Ontwikkelen van sociale competenties
5. Ontwikkelen van maatschappelijke competenties
6. Een oefenplaats zijn waarin actief kan worden geoefend met de basiswaarden

### 2.2 De concept-kerndoelen (2024)

De huidige kerndoelen zijn sinds 2006 van kracht. Dit geldt ook voor het Speciaal onderwijs. Het zijn er 58 en ze bestrijken de leergebieden: Nederlands, Engelse taal, (Friese taal), rekenen/wiskunde, oriëntatie op jezelf en de wereld, kunstzinnige oriëntatie en bewegingsonderwijs. De kerndoelen voor elk leergebied worden voorafgegaan door een beschrijving van de karakteristiek van het leergebied. Een overzicht van de kerndoelen met karakteristieken staat in het kerndoelenboekje (SLO), zie bijlage. In het hoofdstuk Oriëntatie op jezelf en de wereld staat: in dit leergebied oriënteren leerlingen zich op zichzelf, op hoe mensen met elkaar omgaan, hoe ze problemen oplossen en hoe ze zin en betekenis geven aan hun bestaan. En ook: kinderen vervullen nu en straks taken en rollen, waarop ze via onderwijs worden voorbereid. Het gaat om rollen als consument, als verkeersdeelnemer en als burger in een democratische rechtstaat. Kennis over en inzicht in belangrijke waarden en normen en weten

hoe daarnaar te handelen, zijn voorwaarden voor samenleven. Respect en tolerantie zijn er verschijningsvormen van. De primaire kerndoelen voor burgerschap zijn:

- **Kerndoel 36:** De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.
- **Kerndoel 37:** De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
- **Kerndoel 38:** De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.

Andere kerndoelen die gerelateerd kunnen worden aan Burgerschap zijn kerndoel 34, 35, 39, 47 en 53:

- **Kerndoel 34:** De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.
- **Kerndoel 35:** De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.
- **Kerndoel 39:** De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.
- **Kerndoel 47:** De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.
- **Kerndoel 53:** De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

Bij de samenstelling van ons curriculum zullen we de bovenstaande kerndoelen als uitgangspunt moeten nemen. Deze kerndoelen moeten herkenbaar terugkomen in onze lessen.

### 2.3 Het Onderzoekskader 2021/2023

Het Onderzoekskader 2021 van de Inspectie van het Onderwijs beschrijft (o.a.) de standaarden die van belang zijn voor de kwaliteit van een school. De standaarden (kwaliteitsaspecten) zijn:

- OP1: Aanbod
- OP2: Zicht op ontwikkeling en begeleiding
- OP3: Pedagogisch-didactisch handelen
- OP4: Onderwijstijd
- OP6: Afsluiting
- VS1: Veiligheid
- VS2: Schoolklimaat
- OR1: Resultaten
- OR2: Sociale en maatschappelijke competenties
- SKA1: Visie, ambities en doelen
- SKA2: Uitvoering en kwaliteitscultuur
- SKA3: Evaluatie, verantwoording en dialoog

In een aantal standaarden komen onderdelen van burgerschap aan de orde. Bij het inspectietoezicht hanteert de inspectie geen eigen (expliciete) eisen voor burgerschap. De wet met daarin de minimum-eisen vormt het uitgangspunt. Onze school mag dus een eigen en passende invulling geven aan burgerschap, zolang we maar voldoen aan de wet. De wet vraagt:

1. De school moet actief burgerschap en sociale cohesie op een doelgerichte en samenhangende wijze bevorderen. Zie de standaarden OP1, OP2 en OR2.
2. De school moet kennis van en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat bevorderen. Zie de standaarden OP1, VS1 en VS2.
3. De school moet sociale en maatschappelijke competenties ontwikkelen. Zie de standaarden OP1 en VS2)
4. De school moet zorgen voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de basiswaarden, een schoolcultuur waarin leerlingen worden gestimuleerd om te oefenen met de basiswaarden. Zie

de standaarden OP3, VS1 en VS2

5. De school moet zorgen voor een veilige omgeving waarin leerlingen en personeel zich geaccepteerd voelen. Zie de standaarden OP3, VS1 en VS2

De wet liet al zien dat er vanaf 01-08-2021 een belangrijke rol is weggelegd voor het bestuur. De Inspectie van het Onderwijs zal daarom nagaan:

- Draagt het bevoegd gezag zorg voor een schoolcultuur waarin alle bij het aanbieden van onderwijs betrokken personen, vrijheid van meningsuiting, gelijkwaardigheid en het afwijzen van discriminatie, verdraagzaamheid en het afwijzen van onverdraagzaamheid, onderling begrip en autonomie van leerlingen als centrale spelregels hanteren en voorleven?
- En creëert het daarmee een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat?

### 3 Onze school

#### 3.1 Kenmerken van onze school

Om effectief gestalte te geven aan burgerschapsonderwijs vinden wij het noodzakelijk om de 'omgeving' van de school in kaart te brengen. Immers, goed burgerschapsonderwijs sluit aan bij de leefwereld van de leerlingen, hun interesses, hun problemen en bij de risico's die hiermee gepaard gaan. Allereerst geven we korte typering van de leerlingen, de ouders en de omgeving van de school, en vervolgens beschrijven we de mogelijke risico's. Het laatste is van belang om de leerstof en de aanpak vast te stellen.

Aspect	Korte typering
De leerlingen	Onze PI school is en onderbouwlocatie voor leerlingen van 4 t/m 7 jaar met problemen in hun leer- of persoonlijkheidsontwikkeling, met sociaal/emotionele, contactuele en/of cognitieve problemen.
De ouders	Heel divers qua achtergrond, geloofsovertuiging, sociaal economische status en ervaring met de hulpverlening.
De omgeving	De populatie van de school is geen afspiegeling van de buurt. We hebben leerlingen uit heel Amsterdam.

#### 3.2 Kennis van diversiteit

Op onze school hebben we als team voldoende zicht op de culturele achtergrond, de gewoontes en de normen en waarden van onze leerlingen en hun ouders. We beschikken over afspraken en beleid over de omgang met diversiteit. We proberen de kloof tussen school en thuis zo klein mogelijk te maken. Ons pedagogisch uitgangspunt is dat verschillen er mogen zijn; we beschikken over de kennis en de vaardigheden die ons in staat stellen om rekening te houden met culturele verschillen.



## 4 Ons schoolconcept

### 4.1 Algemeen

Om goed burgerschapsonderwijs te (kunnen) geven, hebben we eerst vastgesteld wat we onder burgerschap verstaan. Burgerschap verwijst naar de manier waarop mensen met elkaar omgaan en dan met name naar de manier waarop we omgaan met verschillen tussen mensen, met diversiteit, met tegenstellingen en met conflicten. Daarnaast verwijst Burgerschap naar de relatie tussen overheid en burgers, naar de manier waarop we beslissingen nemen en naar de rechten van de mens. De wet schrijft voor dat we ons richten op [1] kennis over en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en [2] het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties. Deze aspecten zijn in dit hoofdstuk nader uitgewerkt.

### 4.2 Missie

Goed burgerschap betekent de bereidheid en het vermogen om deel uit te maken van de gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren.

Onze school draagt bij aan de ontwikkeling van de leerlingen tot democratische burgers die zich staande kunnen houden in en een actieve bijdrage willen leveren aan onze pluriforme samenleving.

We streven ernaar om onze leerlinge op te voeden tot verantwoorde burgers. Ze moeten goed voor zichzelf kunnen zorgen en goed kunnen omgaan met de mensen en de wereld om hen heen (dichtbij en verder weg).

### 4.3 Kernwaarden

Burgerschap lijkt in de uitwerking vaak te relateren aan zogenaamde kleine waarden. Denk daarbij aan goed met de burens omgaan, de omgeving netjes houden, oog hebben voor anderen etc. Maar burgerschap steunt vooral op grote waarden, namelijk:

- Rechtvaardigheid
- Weldadigheid
- Waardigheid
- Vrijheid

Deze grote waarden kunnen een rol spelen in ons curriculum. Zeker is dat onze eigen normen en waarden een belangwekkende rol spelen bij ons burgerschapsonderwijs. Voor onze school geldt dat het volgende van groot belang is:

1. Respectvol en veilig
2. Verantwoordelijkheid
3. Ontwikkeling

### 4.4 Basiswaarden

Een belangrijk aspect van de wettelijke burgerschapsopdracht is de bevordering van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. De relevante basiswaarden voor het onderwijs zijn vastgelegd in het wettelijke kader. Het gaat om:

- vrijheid van meningsuiting
- gelijkwaardigheid
- begrip voor anderen
- verdraagzaamheid [tolerantie]
- afwijzen van onverdraagzaamheid
- afwijzen van discriminatie
- autonomie
- verantwoordelijkheidsbesef

Op onze school besteden we doelgericht [intentioneel] aandacht aan de basiswaarden. Daarnaast komen ze aan bod bij andere lessen wanneer dat nodig en/of nuttig is.

### 4.5 Visie

Onze leerlingen groeien op in een steeds complexere, pluriforme maatschappij. Onze school vindt het van belang om haar leerlingen op een goede manier hierop voor te bereiden. Onze leerlingen maken ook nu al deel uit van de samenleving. Allereerst is kennis van belang, maar daar blijft het wat ons betreft niet bij. Vanuit onze identiteit vinden wij het belangrijk dat leerlingen op een bewuste manier in het leven staan, waarbij ze niet alleen respect hebben voor anderen en andersdenkenden, maar ook naar anderen omzien. In de school leren wij onze leerlingen daarom goed samen te leven en samen te werken met anderen. Wij willen leerlingen brede kennis over en verantwoordelijkheidsbesef meegeven voor de samenleving.

#### 4.6 Doelen voor Burgerschap

Vanuit onze missie, onze kernwaarden en onze visie hebben we de doelen voor burgerschapsonderwijs vastgesteld. Bij ieder doel gaat het wat ons betreft om de componenten [1] kennis, [2] vaardigheden, [3] attitude en [4] reflectie. Via de gekozen doelen richten we ons op de persoonsvorming van de leerlingen en de ontwikkeling van sociale en maatschappelijke competenties.

Onze (zeven) doelen zijn:

1. We voeden onze leerlingen op tot fatsoenlijke evenwichtige mensen die respectvol (vanuit duidelijke waarden en normen) omgaan met zichzelf, de medemens en de omgeving (socialiteit).
2. Wij voeden onze leerlingen op tot personen die weten wat democratie inhoudt en die daar ook naar handelen (democratie).
3. We voeden onze leerlingen op tot mensen die (digitaal) "meedoen", die (digitaal) actief betrokken willen zijn op de samenleving, die gericht zijn op (digitale) samenwerking en die iets voor anderen willen betekenen (participatie).
4. We voeden onze leerlingen op tot personen die kennis hebben van, en respect voor andere opvattingen en overtuigingen (religies - levenswijzen), tot leerlingen met een goed zelfbeeld, met [eigen] opvattingen en een eigen [persoonlijke] identiteit (identiteit, solidariteit en diversiteit).
5. We zorgen voor kennis en een attitude (kritische zin) m.b.t. actuele, maatschappelijke thema's. Onze leerlingen kunnen een standpunt innemen en hun mening over maatschappelijke thema's effectief verwoorden (betrokkenheid).
6. We richten ons op de algemene ontwikkeling en we geven onze leerlingen culturele bagage mee voor het leven (culturele ontwikkeling).
7. We geven onze leerlingen zicht op internationale betrekkingen, op Nederland in de wereld (wereldburgerschap).

#### 4.7 Hoofddoelen en burgerschap

Ons onderwijs kent drie hoofddoelen: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. De doelen die we vaststelden voor burgerschap zijn eenvoudig te relateren aan de hoofddoelen:

**Kwalificatie** en Burgerschap: onze leerlingen moeten kennis en inzicht krijgen in onze samenleving en de diversiteit daarin, de werking van onze democratische rechtsstaat en de eigen rol daarin.

**Socialisatie** en Burgerschap: we moeten onze leerlingen inwijden in een democratische cultuur en ze stimuleren tot een vreedzame en humane houding ten opzichte van anderen en de 'omgeving', de wereld om hen heen.

**Persoonsvorming** en Burgerschap: het is belangrijk om te reflecteren op de eigen identiteit, om betekenis te geven aan de wereld om je heen en de eigen rol daarin. En daarnaast: het is belangrijk om te bepalen hoe je je tot de ander en de wereld om je heen wilt verhouden.

#### 4.8 Sociale en maatschappelijke competenties

Burgerschap richt zich op de sociale en maatschappelijke vorming van jonge mensen; burgerschap gaat over hoe mensen met elkaar samenleven. Daarom is burgerschapsonderwijs erop gericht dat leerlingen de sociale en maatschappelijke competenties verwerven die daarvoor nodig zijn. Welke competenties dat precies zijn is niet voorgeschreven, omdat dit afhangt van de actualiteit, de context van de school, de leefwereld van de leerlingen en onze eigen opvattingen. Op onze school richten we ons op de volgende competenties:

<b>Sociale competenties [zie de methode PAD]</b>	<b>Maatschappelijke competenties</b>
IK: besef hebben van jezelf	Discussiëren - argumenteren - communicatief vermogen
IK: zelfmanagement	Presenteren en overtuigen
IK: relaties aangaan en onderhouden	Kritisch vermogen - informatieverwerking
IK: samenwerken met anderen	Betrokkenheid en helpend-zijn
DE ANDER: empathie	Integer en moreel handelen
DE ANDER: waarderen van verschillen	Loyaliteit
DE ANDER: conflicten oplossen	Diplomatiek en tactvol zijn
DE ANDER: vrienden maken	Creatief denken
OMGEVING: verantwoordelijkheid	Flexibiliteit - aanpassingsvermogen
OMGEVING: passend gedrag	Omgevingsbewustzijn (gedrag in de publieke ruimte)
	Initiatief nemen - doorzettingsvermogen
	Omgaan met (sociale) media

## 5 Uitwerking doelen

### 5.1 Sociale ontwikkeling

In het Onderzoekskader 2021 van de Inspectie van het Onderwijs wordt (o.a.) het thema Schoolklimaat beschreven. Onze school moet zorgen voor schoolklimaat dat bijdraagt aan het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties. Oftewel: onze school moet de leerlingen voorbereiden op het leven in de maatschappij. Het is allereerst nodig dat we de kenmerken van de leerlingenpopulatie (jaarlijks) en de leefwereld in beeld brengen, omdat we onze (ambitieuze) doelen, onze aanpak en ons leerstofaanbod op die kenmerken zullen moeten afstemmen. We zien de sociale ontwikkeling als een onderdeel van burgerschap, hoewel we beseffen dat de sociale (sociaal-emotionele) ontwikkeling een voorwaarde is voor goed burgerschap. Alleen als je goed in je vel zit, en als je goed kunt omgaan met anderen en de omgeving waarin je leeft, kun je een actieve rol vervullen in de maatschappij. In onze visie richt de sociaal-emotionele ontwikkeling zich op drie aspecten: de ontwikkeling van de persoonlijkheid (persoonsvorming), de ontwikkeling van relationele competenties (omgang met anderen) en de ontwikkeling van het omgevingsbewustzijn (omgang met de leef-omgeving).

Op onze school is de sociaal-emotionele ontwikkeling een vak, maar vanzelfsprekend is de sociale ontwikkeling ook een integraal onderdeel bij alle andere vakken. Op onze school hebben we sociale competenties vastgesteld (zie hoofdstuk 4) waarover de leerlingen uiteindelijk moeten beschikken, we bieden de sociaal-emotionele ontwikkeling aan met behulp van een methode en we volgen de ontwikkeling met een leerlingvolgsysteem (MKG). De sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerlingen wordt besproken tijdens de groeps- en leerlingbesprekingen (medio en eind) en tijdens de gesprekken met de ouders van de leerlingen.

Kenmerkend voor onze school is:

Onze school beschikt over doelen voor de sociale (sociaal-emotionele) ontwikkeling.

Wij verzorgen het vak sociaal-emotionele ontwikkeling.

Het vak sociaal-emotionele ontwikkeling staat op ons rooster (2 x per week een half uur).

Wij gebruiken een methode voor de sociaal-emotionele ontwikkeling, namelijk PAD. Ook geven wij lessen goed gedrag van PBS.

Wij volgen de sociaal-emotionele ontwikkeling m.b.v. een leerlingvolgsysteem, namelijk Mijn Kleutergroep voor de kleuters en Leerling in beeld voor groep 3.

Wij bespreken de sociaal-emotionele ontwikkeling van de groep als geheel en individueel.

Wij hebben voor elk kind een OPP.

### 5.2 Democratisch burgerschap

Wij verbinden de term 'democratisch burgerschap' met twee zaken: het gaat om [1] kennis van en [2] betrokkenheid bij de democratie. Ons onderwijs moet ervoor zorgen dat onze leerlingen als volwaardig burgers aan de samenleving kunnen deelnemen. Dat vraagt allereerst om bepaalde omgangs- en communicatievormen. In dat kader leren we onze leerlingen om te overleggen (te polderen), te discussiëren, te debatteren en te argumenteren. We ontwikkelen empathisch vermogen, een kritische houding, oplossend vermogen en een respectvolle omgang ten aanzien van anderen en andersdenkenden. We geloven dat de maatschappij (de democratie) alleen naar behoren kan functioneren bij de gratie van mondige, goed geïnformeerde en zelfstandig denkende burgers.

Op onze school hebben we vastgesteld welke maatschappelijke competenties we van belang vinden (zie hoofdstuk 4). Om deze competenties eigen te maken, functioneert onze school als een oefenplaats voor democratisch burgerschap (zie het Onderzoekskader 2021). We zorgen voor een veilig en inclusief schoolklimaat waarin we onze leerlingen laten oefenen in relatie tot de basiswaarden en de door ons vastgestelde sociale en maatschappelijke competenties. Het democratisch burgerschap wordt bij uitstek geoefend in ons curriculum, tijdens de groepsvergaderingen en de bijeenkomsten van de leerlingenraad.

Onze school richt zich ten aanzien van democratisch burgerschap niet alleen op vaardigheden en attitudes, maar ook op kennis. We vinden dat een gebrek aan kennis de democratie ondermijnt. Onze leerlingen moeten weten hoe ons politieke bestel functioneert en wat de belangrijkste aspecten zijn van een gezonde democratie.

Kenmerkend voor onze school is:

Onze school is speciaal onderwijs voor de groepen 1 t/m 3. De meeste leerlingen hebben een enorme taalachterstand. We zullen ons vooral richten op omgangs- en communicatievormen in eenvoudige vorm. Het vormen van een leerlingenraad is te hoog gegrepen voor onze doelgroep. We zullen de leerlingen op een eenvoudige manier in aanraking laten komen met betrekking tot het begrip democratie en ten aanzien van politiek.

### **5.3 Participatief burgerschap**

Een belangrijk element van burgerschap is participatie. We leren onze leerlingen om actief betrokken te zijn op de samenleving, om mee te doen. Het is ons inziens belangrijk dat onze leerlingen participeren in andere organisaties, andere verbanden en andere gemeenschappen. Onze school is immers niet de enige plaats waar onze leerlingen waarden en normen meekrijgen. We voeden onze leerling samen met anderen op: it takes a whole village to raise a child! Om die reden zorgen de leraren dat ze hun leerlingen kennen, dat ze weten in welke 'clubjes' ze actief zijn. We stimuleren onze leerlingen om actief te zijn of te worden in clubverband. In dat kader bieden we onze leerlingen bijvoorbeeld een scala van mogelijkheden aan om kennis te maken met een sportvereniging of deel te nemen aan culturele activiteiten.

In onze lessen geven we aanzetten tot gemeenschapszin, leren we ze om betrokken te zijn op de omgeving en daarvoor ook verantwoordelijkheid te nemen. We vinden het principe 'heijte voor een karweitje' belangrijk. Iets belangeloos voor anderen doen, iets voor anderen doen zonder dat daar direct een tegenprestatie tegenover staat. Dit principe wordt al geoefend in de groepen, omdat we de leerlingen elkaar laten helpen bij hun werk. De leerlingen zorgen er samen voor dat het klaslokaal en de gang een verzorgde indruk maken. En groter: jaarlijks denken de groepen na over wat zij kunnen doen voor de directe omgeving van de school en/of voor de mensen in de wijk. De kernvraag is steeds: hoe zorgen wij samen voor leefbare klas, een leefbare omgeving, een leefbaar dorp, een leefbare stad etc. Hoe zorgen wij voor een omgeving waarin we samen met anderen (met een diversiteit aan culturen) met plezier kunnen werken, wonen en leven?

Kenmerkend voor onze school is:

De leraren zorgen ervoor dat ze de leerlingen kennen

De leraren zorgen ervoor dat ze weten in welke clubs ze actief zijn

De school stimuleert leerlingen om zich aan te sluiten bij een club

De school stimuleert de leerlingen om 'mee te doen'

De school stimuleert de leerlingen om zich (samen met anderen) in te zetten voor anderen

De school stimuleert de leerlingen om oog te hebben voor de leefbaarheid van de leefomgeving

De leerlingen van de school zetten zich in voor medeleerlingen

De leerlingen van de school zetten zich in voor anderen, los van de school

### **5.4 Digitaal burgerschap**

Onze leerlingen maken niet alleen deel uit van onze maatschappij, maar ook van onze digitale maatschappij. En het laatste vraagt om effectief burgerschap. Dit aspect van burgerschap speelt met name een rol bij het gebruik van sociale media. Digitaal burgerschap betekent dat leerlingen bewust en verantwoord met sociale media leren omgaan. Ook bij het gebruik van internet, mobiele telefoon en andere media dienen zij een goede, verantwoordelijke burger te zijn.

De website [www.curriculum.nu](http://www.curriculum.nu) wijst op de relatie burgerschap en digitale geletterdheid. Eén van de tien bouwstenen is digitaal samenleven. Kennisnet verdeelt digitale geletterdheid in vier onderdelen:

1. Informatie en verwerking
2. ICT-basisvaardigheden
3. Computational thinking
4. Mediawijsheid

In het kader van dit beleidsstuk gaat het ons m.n. om burgerschap en mediawijsheid. Op de website [www.curriculum.nu](http://www.curriculum.nu) staat de volgende toelichting: in de onderbouw van het primair onderwijs beginnen leerlingen verschillende mediabronnen te gebruiken en ontdekken ze dat deze niet voor iedereen even toegankelijk zijn. Hiermee communiceren ze met anderen en zoeken en/of ontvangen ze informatie. Mediagebruik zal veelal spontaan en spelenderwijs plaats vinden, al dan niet op initiatief van de school. Gezien de complexiteit hiervan is de rol van volwassenen hierbij van groot belang. In de bovenbouw van het primair onderwijs krijgen leerlingen meer inzicht in het eigen mediagebruik en ontwikkelen ze een kritische houding ten opzichte van bronnen en informatie. Het bewustzijn van de wijze waarop media invloed hebben op beeldvorming, waarheidsvinding en identiteit neemt toe. Leerlingen leren gevaren van mediagebruik te herkennen voor zichzelf en voor anderen en daarnaar te handelen: bepaalde media-uitingen vermijden of bij twijfel een volwassene inschakelen.

Primair vraagt digitaal burgerschap om kennis en kunde. We moeten onze leerlingen laten kennismaken met en gebruik laten maken van nieuwe technologieën. En tegelijkertijd moeten we aandacht besteden aan bijpassend gedrag. Oftewel: wat kun je met sociale media? Hoe kun je die effectief inzetten? En hoe maak je op een correcte manier gebruik van deze (nieuwe) media? Een relatief nieuw element is de omgang met fake-news en de stortvloed aan meningen die je aantreft op het Internet en diverse sociale media. Op onze school vinden we het belangrijk om onze leerlingen te ontwikkelen tot kritische burgers, tot burgers die voortdurend afwegen wat past bij hun eigen ideeën en die informatie met voldoende distantie kunnen analyseren.

Kenmerkend voor onze school is:

Wij zijn een school met jonge leerlingen die nog weinig gebruik maken van sociale media. Wel komen ze dagelijks in aanraking met de digitale wereld. Hierop zijn wij een beleidsplan 'digitale geletterdheid' aan het schrijven. Het zal toegevoegd worden als bijlage.

## **5.5 Identiteit, solidariteit, seksualiteit en diversiteit**

Het thema Identiteit richt zich bij ons op school op twee te onderscheiden zaken. In de eerste plaats is het van belang dat we onze leerlingen kennis meegeven van, en respect voor een diversiteit aan levensbeschouwingen en opvattingen. Identiteit en diversiteit zijn wat ons betreft gekoppelde begrippen. Onze leerlingen moeten kennis hebben van, en respect voor sociale, culturele, etnische en levensbeschouwelijke verschillen. In de Nederlandse grondwet komt diversiteit terug in artikel 1: Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan. Bij het thema Identiteit spelen de basiswaarden een belangrijke rol: vrijheid van meningsuiting, gelijkwaardigheid, begrip voor anderen, verdraagzaamheid, autonomie, afwijzen van onverdraagzaamheid, afwijzen van discriminatie. Met het leren omgaan met culturele diversiteit wordt meer specifiek bedoeld dat 'leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdsgenoten'. Deze specificatie is sinds 2006 verankerd in de wet op het primair en voortgezet onderwijs.

In de tweede plaats betrekken wij het begrip Identiteit op de persoonlijke identiteit, op persoonsvorming. Het gaat daarbij om het ontdekken en ontwikkelen van de eigen persoon en persoonlijke opvattingen. Centraal staat daarbij de vragen: wie ben ik, en wat vind ik? Wij vinden het van groot belang dat onze leerlingen stevig in hun schoenen staan, dat ze duidelijke (eigen) mening hebben en dat ze ook staan voor die mening. Bij dit aspect van burgerschap gaat het bijvoorbeeld om zaken als gezondheid (gezond leven), de kijk op maatschappelijke vraagstukken en seksualiteit. In 2012 is het respecteren van diversiteit waaronder seksuele diversiteit expliciet opgenomen in de kerndoelen.

Kenmerken voor onze school is:

Op onze school besteden we aandacht aan de wereldgodsdiensten  
Op onze school besteden we aandacht aan diversiteit  
Op onze school besteden we aandacht aan een diversiteit van levensovertuigingen  
Op onze school besteden we aandacht aan het ontwikkelen van een mening  
Op onze school besteden we aandacht aan gezond gedrag en voeding. We zijn een 'gezonde school'  
Op onze school besteden we aandacht aan seksuele voorlichting. We hebben de week van de lentekriebels en de methode 'Kriebels in je buik'.

## 5.6 Maatschappelijke thema's

Ons vijfde doel luidt: we zorgen voor kennis en een attitude (kritische zin) m.b.t. actuele, maatschappelijke thema's. Onze leerlingen kunnen een standpunt innemen en hun mening over maatschappelijke thema's effectief verwoorden. Dit doel hangt samen met het thema Identiteit (doel vier) en is afgeleid van de bouwsteen Burgerschap op de website [www.curriculum.nu](http://www.curriculum.nu) Op de website staat: burgerschapsonderwijs daagt leerlingen ook uit om verbanden te leggen tussen hun eigen leefwerelden en de grotere (mondiale) maatschappelijke vraagstukken. Het gaat bijvoorbeeld om globalisering, duurzaamheid en technologie. Leerlingen leren kritisch na te denken en te reflecteren op complexe, vaak ethisch geladen vraagstukken. Door het ontdekken van mogelijkheden om zelf iets te doen aan deze vraagstukken, ontwikkelen leerlingen een actieve houding. Zij leren in gesprek te gaan met anderen en elkaars standpunten te bevragen. Zo ontwikkelen zij hun eigen opvattingen.

Op onze school besteden we in ons lesprogramma expliciet aandacht aan maatschappelijke thema's. Iedere groep krijgt een aantal keren per jaar een les waarbij zo'n thema centraal staat. De thema's die aan bod komen worden jaarlijks vastgesteld door de werkgroep Burgerschap. Voorwaardelijk is dat de vastgestelde thema's besproken kunnen worden vanuit meerdere perspectieven. Daardoor leren onze leerlingen een standpunt te verwoorden en in te nemen.

Kenmerkend voor onze school is:

Dit is voor onze leerlingen nog veel te moeilijk en kunnen we niet ombuigen naar een eenvoudig maatschappelijk thema.

## 5.7 Algemene en culturele ontwikkeling

Wij vinden de algemene ontwikkeling van onze leerlingen van belang voor het goed functioneren in de samenleving. Algemene ontwikkeling is wat ons betreft van veel zaken genoeg weten (basiskennis) om een normaal, alledaags gesprek te kunnen voeren of een normale, alledaagse tekst te kunnen begrijpen. Er bestaat geen canon Algemene ontwikkeling en daarom moeten we zelf vaststellen wat we onze leerlingen willen meegeven in het kader van hun algemene ontwikkeling.

Wij zien algemene ontwikkeling ook in het kader van de zogenaamde brede ontwikkeling. Daarbij gaat het er om dat de leerlingen zich ontwikkelen tot competente personen, tot personen die kunnen denken, kunnen (in)voelen en situationeel kunnen handelen. Ten aanzien van de brede ontwikkeling onderscheiden we het cognitieve, het creatieve, het sociaal-emotionele, het zintuiglijke en het motorische. Deze aspecten hangen met elkaar samen en ze beïnvloeden elkaar wederzijds.

Een belangrijk aspect m.b.t. de algemene (brede) ontwikkeling van onze leerlingen vinden wij de meer algemene culturele en creatieve ontwikkeling. En dat wel in de meest brede zin van het woord. Wij vinden het belangrijk dat onze leerlingen beschikken over basiskennis met betrekking tot de literatuur, poëzie, beeldende kunst, schilderkunst, muziek, dans etc. Daarom hebben we zelf een school-canon vastgesteld: de leraren weten wat er per leerjaar minstens aan bod moet komen.

Kenmerkend voor onze school is:

Op onze school besteden we gericht aandacht aan de algemene ontwikkeling van de leerlingen

Op onze school besteden we gericht aandacht aan culturele ontwikkeling

Op onze school hebben we een schoolcanon vastgesteld voor de culturele ontwikkeling. De leerlingen krijgen jaarlijks een aantal weken drama. We bezoeken een museum in Amsterdam.

## 6 Ons aanbod en onze aanpak

### 6.1 Ons schoolcurriculum [Variant-2]

Wij beschouwen burgerschap als een belangrijk en wezenlijk onderdeel van ons onderwijsprogramma. Natuurlijk komt burgerschap aan bod bij diverse andere vakken en vakonderdelen. Omdat wij burgerschapsonderwijs als een kerntaak (en kernvak) zien, kiezen we daarnaast (en vooral) voor een longitudinale, planmatige en gestructureerde aanpak. De wet introduceert wat dat betreft de begrippen: doelgericht, samenhangend en herkenbaar. Die termen vormen ons uitgangspunt van denken.

De sociaal-emotionele ontwikkeling van de leerlingen komt iedere week een half uur (onderbouw) of drie kwartier (bovenbouw) aan de orde. Op die manier willen we ook aandacht besteden aan de andere aspecten van burgerschap. We geven per cursusjaar in twee blokken veertien (14) lessen burgerschap (één per drie weken) in een vastgestelde week en op een vastgesteld moment. In de lessen staat steeds een burgerschapsdoel centraal. Qua structuur ziet dat er als volgt uit:

Blok 1	Les 1	Democratisch burgerschap
	Les 2	Participatief en digitaal burgerschap
	Les 3	Identiteit en persoonsvorming
	Les 4	Maatschappelijke vraagstukken (*)
	Les 5	Algemene culturele ontwikkeling
	Les 6	Basiswaarden
	Les 7	Afsluiting en toetsing
Blok 2	Les 8	Democratisch burgerschap
	Les 9	Participatief en digitaal burgerschap
	Les 10	Identiteit en persoonsvorming
	Les 11	Maatschappelijke vraagstukken (*)
	Les 12	Algemene culturele ontwikkeling
	Les 13	Basiswaarden
	Les 14	Afsluiting en toetsing

(\*) het thema wordt vastgesteld door de werkgroep Burgerschap

### 6.2 Onze aanpak

Onze school heeft haar visie en de (school)doelen voor *Burgerschap* vastgesteld (zie hoofdstuk 4, *Ons Schoolconcept*). Het is aan de leraren (de professionals) om invulling te geven aan de vastgestelde kern- en schooldoelen. Zij weten als geen ander wat hun leerlingen nodig hebben, wat aansluit bij hun belevingswereld en wat er speelt en leeft m.b.t. actuele ontwikkelingen en wat er relevant is. De leraren zetten methodes, middelen en materialen in om de leerdoelen te realiseren. Zij zorgen voor werkvormen die passen bij de (ontwikkelingsfase van de) leerlingen en zij zorgen voor actieve betrokkenheid. En tenslotte zorgen zij voor oefensituaties (trainingen) gericht op de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en gericht op de ontwikkeling van de vastgestelde sociale en maatschappelijke competenties.

De leraren van onze school gebruiken een methode voor de sociaal-emotionele ontwikkeling (groep 1 t/m 3). Deze methode komt wekelijks aanbod. Wij volgen de sociaal-emotionele ontwikkeling met het LOVS 'mijn kleutergroep' en 'Leerling in Beeld'.

Wij geven op de volgende manier gestalte aan burgerschapsonderwijs:



[beschrijf hier hoe de school vormgeeft aan *Burgerschap*. Werkt de school met een methode? Welke? Hoe komt *Burgerschap* daarin aanbod? Met meerdere methodes? Organiseert de school bepaalde activiteiten in relatie tot *Burgerschap* per cursusjaar? Heeft de school een overzicht van deze activiteiten? Is er sprake van *Burgerschap* via projecten? Heb je een koppeling gemaakt tussen *Burgerschap* en The Leader in Me? Geef je lessen Filosofie? Het is sowieso van belang om aan te geven c.q. aan te tonen dat *Burgerschap* doelgericht en samenhangend gegeven wordt]

[in de paragrafen die nader ingaan op de methodes die de school gebruikt, kan de school verdere informatie geven over de methodes. Gebruik je een bepaalde methode niet, dan kan de paragraaf worden uitgezet]

### 6.3 Methode 1

Op onze school gebruiken wij de methode PAD in de groepen (1,2,3)

<b>Vak</b>	SOCIAAL-EMOTIONELE ONTWIKKELING
<b>Methode</b>	PBS en PAD methode
<b>Kerdoelen</b>	<b>Kerdoel 34:</b> De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen. <b>Kerdoel 35:</b> De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument. <b>Kerdoel 39:</b> De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.
<b>Relatie met onze burgerschapsdoelen</b>	Sociale ontwikkeling
<b>Competenties</b>	Jezelf kennen - Relaties aangaan - Relaties onderhouden - Samenwerken - Vrienden maken
<b>Basiswaarden</b>	Begrip voor anderen - Verdraagzaamheid [tolerantie] - Afwijzen van onverdraagzaamheid - Afwijzen van discriminatie - Autonomie
<b>Aanpak (wijze van gebruik)</b>	PAD is een programma voor de ontwikkeling van de sociale competenties. Het Programma Alternatieve Denkstrategieën (PAD) traint schoolteams om op een professionele manier te werken aan de sociale- en emotionele competenties van hun leerlingen. Daarbij richt PAD zich vooral op preventie: er is niet alleen aandacht voor gedrag, maar ook voor de achterliggende normen en waarden, gevoelens en gedachten en verschillende manieren om problemen op te lossen.
<b>Frequentie van gebruik</b>	PAD komt in alle groepen vrijwel iedere week aan bod. De lessen duren zo ongeveer 20-30 minuten.
<b>Toetsing en afsluiting (monitoring)</b>	We gebruiken het leerlingvolgsysteem om de sociale ontwikkeling van de leerlingen te meten. Ook zetten wij PBS in en worden incidenten geregistreerd in SWIS. Op basis van de uitslagen stellen we groeps- en leerlinginterventies vast.

### 6.4 Methode 3

Op onze school gebruiken wij de methode *Kriebels in je buik* in de groepen.

<b>Vak</b>	SEKSUELE ONTWIKKELING
<b>Methode</b>	Kriebels in je buik
<b>Kerdoelen</b>	<b>Kerdoel 34:</b> De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen. <b>Kerdoel 38:</b> De leerlingen leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.
<b>Relatie met onze burgerschapsdoelen</b>	Identiteit - Diversiteit
<b>Competenties</b>	Discussiëren - Debatteren - Argumenteren - Overtuigen - Positief-kritisch zijn - Integer (moreel) handelen - Tactvol zijn - Jezelf kennen - Relaties aangaan - Relaties onderhouden - Vrienden maken
<b>Basiswaarden</b>	Gelijkwaardigheid - Begrip voor anderen - Verdraagzaamheid [tolerantie] - Afwijzen van onverdraagzaamheid - Afwijzen van discriminatie - Autonomie
<b>Aanpak (wijze van gebruik)</b>	Onze school beschikt over een coördinator voor het gebruik en de (interne en externe) scholing voor Kriebels in je buik. De lesmethode bestaat uit circa 50 lessen. De lessen zijn ingedeeld naar niveau (1 t/m 9) en naar leeftijd (4 t/m 13 jaar).  In het verantwoordings-document staan de inhoud van de lessen (thema's), de rode draad (leerlijn), de doelen en de uitgangspunten. In de lessen komen aan bod: kennis, vaardigheden en houding(en). De leerkrachten gebruiken de methode integraal, maar voegen zelf zaken toe op basis van de doelen, de actualiteit of de behoeften van de leerlingen. De lessen worden afgesloten met een verwerkingsopdracht.
<b>Frequentie van gebruik</b>	Groep 1 t/m 3: 5 lessen per jaar.
<b>Toetsing en afsluiting (monitoring)</b>	De lessen worden afgesloten met (een) verwerkingsopdracht(en).

## **7 Kwaliteitscultuur**

### **7.1 Cultuur en structuur**

Onze school heeft een visie en doelen vastgesteld voor goed burgerschapsonderwijs. Vanzelfsprekend is het noodzakelijk dat de leraren de doelen realiseren. Dat gaat niet vanzelf. Daarom hebben wij een kwaliteitscultuur en –structuur ingericht die ondersteunend is aan het burgerschapsonderwijs. De schoolleiding zorgt ervoor, dat de visie en de doelen bekend zijn, en dat de leraren gestalte kunnen geven aan de doelen. Daartoe organiseert de schoolleiding interne en externe scholing (professionalisering). Ons team werkt planmatig samen om op een correcte wijze vorm te geven aan burgerschapsonderwijs. Waar nodig en mogelijk betrekken wij externe deskundigen, ouders en/of leerlingen bij onze gezamenlijke leer- en verbeteractiviteiten.

Essentieel voor onze kwaliteitscultuur is de afspraak dat we de lessen Burgerschap samen ontwerpen en samen nabespreken. De schoolleiding zal daartoe zorgen voor voldoende faciliteiten (in tijd en middelen). Op basis van de nabespreking vullen de leraren het onderdeel Reflectie in (zie het voorbereidingsformulier).

### **7.2 Personeelsbeleid**

Het thema Burgerschap is een wezenlijk onderdeel van ons personeelsbeleid. Onze gesprekkencyclus bestaat uit (1) zelfevaluatie, (2) opstellen plan van aanpak, (3) observaties en nagesprekken, (4) ontwikkelgesprekken en (5) beoordelingsgesprekken. Burgerschap is een thema bij alle onderdelen van de gesprekkencyclus. De leraren evalueren jaarlijks of ze voldoende in staat zijn om goed burgerschapsonderwijs te verzorgen. Ze stellen –in samenspraak met collega’s- actiepunten vast gericht op het verbeteren van hun lesgeven in burgerschap. Tenslotte is het geven van burgerschapsonderwijs een thema bij de observaties en de ontwikkel- en beoordelingsgesprekken.

### **7.3 Specialismen**

Onze school beschikt over een aantal specialisten in relatie tot burgerschap. De voorzitter van de werkgroep Burgerschap is op de hoogte van de actuele ontwikkelingen m.b.t. burgerschap. Zij informeert het team twee keer per jaar over ontwikkelingen op het terrein van burgerschap. Daarnaast bepaalt zij de thema’s voor het onderdeel Maatschappelijke vraagstukken en zorgt zij ervoor, dat het team op de hoogte is van de mogelijkheden die de thema’s bieden. In het kader van de sociale ontwikkeling heeft onze school medewerkers die zorg kunnen bieden bij gedragsproblemen. Zij kunnen daarbij gebruik maken van het totale netwerk van ketenpartners, en ondersteuning en hulp vragen aan bijvoorbeeld experts, de wijkagent of het SWV.

## 8 Zorg voor kwaliteit

### 8.1 Algemeen

Op onze school streven we ernaar om kwalitatief goed burgerschapsonderwijs te verzorgen. Onze uitgangspunten zijn:

- Ons burgerschapsonderwijs voldoet aan wettelijke eisen
- Ons burgerschapsonderwijs sluit aan bij de verwachtingen van de samenleving (zie het waarderingskader van de Inspectie van het Onderwijs)
- Ons burgerschapsonderwijs is doelgericht
- Wij zorgen ervoor dat er samenhang is in ons burgerschapsonderwijs
- Ons burgerschapsonderwijs sluit aan bij de behoeften van de leerlingen
- Ons burgerschapsonderwijs sluit aan bij wat wij zelf belangrijk vinden
- Ons burgerschapsonderwijs sluit aan bij onze visie
- Ons burgerschapsonderwijs sluit aan bij onze mens- en maatschappijvisie

### Beoordeling

Omschrijving	Resultaat
Basiskwaliteit (V)SO (versie 2021) - Aanbod (OP1)	3
Basiskwaliteit (V)SO (versie 2021) - Pedagogisch-didactisch handelen (OP3)	3
Basiskwaliteit (V)SO (versie 2021) - Veiligheid (VS1)	3
Basiskwaliteit (V)SO (versie 2021) - Schoolklimaat (VS2)	3,1
Basiskwaliteit (V)SO (versie 2021) - Sociale en maatschappelijke competenties (OR2)	2,88
Basiskwaliteit (V)SO (versie 2021) - Visie, ambities en doelen (SKA1)	3

### 8.2 Kwaliteitszorg

Onder kwaliteitszorg verstaan we het vaststellen en realiseren van onze doelen, het meten of onze doelen in voldoende mate zijn bereikt en tenslotte het borgen of verbeteren van onze kwaliteit. In dit document hebben we onze missie, onze visie, onze kernwaarden en onze doelen voor burgerschap vastgesteld. Ieder doel hebben we nader uitgewerkt en voorzien van kenmerken. Daarnaast beschikken we over een aantal kwaliteitskaarten die de doelen beschrijven voor een bepaald deelaspect (thema):

1. De kwaliteitskaart Burgerschap
2. De kwaliteitskaart Sociaal-emotionele ontwikkeling

Daarmee hebben we onze kwaliteit uitvoerig beschreven. Naast de kwaliteitskaarten beschikken we over een aantal vragenlijsten om bepaalde aspecten van burgerschap te meten. We meten de kwaliteit van ons burgerschapsonderwijs op de volgende wijze (zie ook onze meerjarenplanning):

1. Meting Basiskwaliteit (2 x per vier jaar)
2. Quick Scan Burgerschap (1 x per vier jaar)
3. Schooldiagnose IJkpunten voor goed burgerschapsonderwijs (1 x per vier jaar)
4. Vragenlijst Burgerschap leerlingen (2 x per vier jaar)
5. Sociale ontwikkeling (jaarlijks via MKG)
6. Vragenlijst Veiligheid Leerlingen (jaarlijks): gegevens worden aangeleverd bij de inspectie
7. Vragenlijst Diversiteit Ouders en Leerlingen (1 x per vier jaar)

Op basis van de uitslagen stellen we actiepunten vast. De gekozen actiepunten worden opgenomen in een projectplan (werkgroep), in het jaarplan of in het schoolplan.

### Beoordeling

Omschrijving	Resultaat
Nulmeting (V)SO (versie 2021) - Burgerschap (1)	1,95

### 8.3 Ijkkunten voor goed burgerschapsonderwijs

In 2021 zijn de ijkkunten voor goed burgerschapsonderwijs vastgesteld (AWP Sociale kwaliteit e.a. Amsterdam AWP-SK). De ijkkunten zijn bedoeld om op school samen vorm te geven aan goed burgerschapsonderwijs. De brochure bevat thema's en indicatoren die wij één keer per vier jaar scoren. Daarbij maken we gebruik van het instrument ParnasSys WMK. Wij analyseren de uitslagen en stellen op basis van een gesprek en keuzes onze actiepunten vast. De uitslagen, de analyse en de gekozen actiepunten worden gecommuniceerd met het team, de MR en het bestuur. In de schoolgids publiceren wij e.e.a. op hoofdlijnen.

### 8.4 Publieke verantwoording

In het Onderzoekskader (2021) van de Inspectie van het Onderwijs staat SKA3: Evaluatie, verantwoording en dialoog. In dat kader evalueren we jaarlijks het thema Burgerschap onder leiding van de werkgroep Burgerschap. In het kader van 'dialoog' bespreken we de uitkomsten van zelfevaluaties, vragenlijsten. (zie Kwaliteitszorg), onze analyses en de voorgenomen acties met ons bestuur en de MR. In ons jaarplan en onze schoolgids leggen we verantwoording af over onze activiteiten met betrekking tot burgerschap. Het jaarplan en de schoolgids worden gepubliceerd op onze website. Daardoor is al de informatie beschikbaar voor alle ouders/verzorgers van de school.

In het schoolplan en de schoolgids hebben we onze missie, visie en doelen opgenomen. In het schoolplan staat ook vermeld hoe we zorgdragen voor een cultuur en oefenplaats waarin de basiswaarden centraal staan. Tenslotte geeft het schoolplan inzicht in de monitoring van burgerschap, informatie over de ondersteuning en facilitering van de leraren en de actiepunten voor de komende jaren. In de schoolgids geven we de uitslagen van metingen (op hoofdlijnen), de actiepunten naar aanleiding van de metingen en de evaluatie van de uitgevoerde actiepunten.

### 8.5 De module Burgerschap

In ons schoolplan hebben we op hoofdlijnen alle wettelijke zaken m.b.t. burgerschap beschreven. We verwijzen daar steeds naar de Module Burgerschap die we gebruiken (Mijn Schoolplan). De werkgroep Burgerschap is eigenaar van deze module. Eén keer per jaar (juni) wordt de inhoud van de module aangepast als dat noodzakelijk is. Daarna volgt in alle gevallen een (evaluatie) gesprek met het team.

## 9 Taakverdeling

### 9.1 Organisatie (wie doet wat)

Het realiseren van burgerschapsonderwijs vraagt veel van ons team en daarom om een heldere taakverdeling. De onderstaande tabel geeft een overzicht van wie doet wat en wanneer. De werkgroep Burgerschap is de eigenaar van het activiteitenoverzicht. Ze zorgt ervoor dat de taken tijdig en naar behoren worden uitgevoerd.

Wat	Wie	Wanneer
Meting Basiskwaliteit	Directeur	1 x per twee jaar - april
Meting Burgerschap (Quick Scan)	Directeur	1 x per vier jaar - april
Meting Schooldiagnose Burgerschap	Directeur	1 x per vier jaar - april
Afname vragenlijst Burgerschap (1 x per 2 jaar)	Directeur	April
Afname MKG	IB-ers	2 x per jaar
Afname Vragenlijst Veiligheid Leerlingen	IB-ers	1 x per jaar (april)
Afname Vragenlijst Diversiteit	Ouders en Leerlingen	1 x per vier jaar - april
Dialogoog met bestuur en MR	Directeur	Mei
Burgerschap en jaarplan	Directeur	Juli
Burgerschap en schoolgids	Directeur	Juli
Vaststellen van maatschappelijke vraagstukken	Werkgroep	Juni
Redigeren van het beleidsstuk (1 x per jaar)	Werkgroep	Juni
Invullen van het curriculum	Leraren	Cursusjaar
Bijhouden map Burgerschap	Leraren	Cursusjaar
Evaluatie Burgerschap	Werkgroep en Team	Juni

## 10 Uitwerking van ons curriculum

### 10.1 Inleiding

De standaard OPO, Basisvaardigheden bevat de volgende indicator: *De school heeft voor het onderwijs in de basisvaardigheden burgerschap een doelgericht en samenhangend curriculum dat past bij de kenmerken van de leerlingenpopulatie van de school.* In dit hoofdstuk beschrijven het (samenhangend) aanbod dat past bij variant 2: twaalf losse lessen burgerschap.

In hoofdstuk 2 beschreven wij de kerndoelen en in hoofdstuk 4 onze visie op burgerschap, onze (school)doelen en onze (school)competenties. Tevens gaven wij in hoofdstuk 4 de basiswaarden aan.

Ten aanzien van Burgerschap onderscheiden wij drie “lijnen” (streams):

1. We geven burgerschapsonderwijs via de methodes die we gebruiken (zie hoofdstuk 6, Ons aanbod en onze aanpak)
2. We geven burgerschapsonderwijs via separate lessen burgerschap (direct gerelateerd aan onze visie, aan onze doelen/competenties en de basiswaarden)
3. We geven burgerschapsonderwijs via aparte activiteiten burgerschap (direct gerelateerd aan onze visie en onze doelen/competenties en de basiswaarden)

### 10.2 Onze lessen burgerschapsonderwijs

Ons curriculum (separate lessen) bestaat uit twaalf lessen, gemiddeld één les per drie weken. Een school kan zelf de volgorde van de lessen bepalen, en daardoor aansluiten bij actuele ontwikkelingen of het schoolbeleid. In de onderstaande lessen hebben we de groepen verdeeld in drie categorieën: onderbouw (groep 1-2-3), middenbouw (groep 4-5) en bovenbouw (groep 6-7-8). Per bouw worden steeds negen doelstellingen gegeven: 1 t/m 3 (kennis), 4 t/m 6 (vaardigheden) en 7 t/m 9 (attitude - houding). Voor een nadere invulling van de doelstellingen en (concrete) lessuggesties wordt steeds verwezen naar de bijbehorende werkbladen.

### 10.3 Les 1

**Kerndoel 36:** De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en hun rol als burger.

**Schooldoel:** Democratisch handelen [1].

**Competenties:** Discussiëren - Debatteren - Argumenteren - Overtuigen - Positief-kritisch zijn - Betrokkenheid.

**Basiswaarden:** Verantwoordelijkheidsbesef - Vrijheid van meningsuiting.

Onderbouw (1-2-3)	Middenbouw (4-5-6)	Bovenbouw (7-8)
De leerlingen kennen het belang van regels en afspraken	De leerlingen weten dat er consequenties zijn als je regels en afspraken schendt	De leerlingen weten hoe de gemeentelijke politiek functioneert
De leerlingen kennen het principe van de meeste stemmen gelden	De leerlingen kennen de mogelijkheden en de grenzen m.b.t. meepraten	De leerlingen weten hoe de landelijke politiek functioneert
De leerlingen weten dat overtreding van de regels en afspraken kan leiden tot emoties	De leerlingen weten dat een verschil van mening kan leiden tot een conflictje	De leerlingen weten welke aspecten er een rol spelen bij verkiezingen
De leerlingen houden zich aan regels en afspraken in de groep en op het plein	De leerlingen houden zich aan regels en afspraken die gelden in de publieke ruimte	De leerlingen stellen zich op de hoogte van aspecten van de gemeentelijke politiek
De leerlingen geven hun mening en tonen begrip voor andere meningen	De leerlingen laten zien of merken dat ze zich in kunnen leven in de mening van een ander	De leerlingen stellen zich op de hoogte van aspecten van de landelijke politiek
De leerlingen houden hun emoties in de hand als ze gewezen wordt op overtreding van regels en afspraken	De leerlingen lossen conflictjes op	De leerlingen organiseren een verkiezing
De leerlingen willen zich houden aan regels en afspraken	De leerlingen zijn bereid om zich aan de regels en afspraken te houden in de publieke ruimte	De leerlingen willen actief en passief participeren in de gemeentelijke politiek
De leerlingen zijn bereid om andere meningen te accepteren	De leerlingen laten zien of merken dat ze vorm willen geven aan de democratische besluitvorming	De leerlingen willen actief en passief participeren in de landelijke politiek
De leerlingen willen hun emoties controleren als ze terecht gewezen worden	De leerlingen zijn bereid om te geven en te nemen in geval van een conflictje	De leerlingen zijn bereid zich op de hoogte te stellen van de actualiteit bij verkiezingen

*Lessuggesties: zie de werkbladen Democratisch burgerschap*

## 10.4 Les 2

**Kerdoel 39:** De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.

**Schooldoel:** Participatief handelen [1].

**Competenties:** Integer (moreel) handelen - Tactvol zijn - Kunnen gedragen in een bepaalde setting - Betrokkenheid

**Basiswaarden:** Begrip voor anderen - Verantwoordelijkheidsbesef



Onderbouw (1-2-3)	Middenbouw (4-5-6)	Bovenbouw (7-8)
De leerlingen weten waarom het belangrijk is om samen te werken	De leerlingen weten wat het betekent om iets voor een ander (dichtbij en ver weg) over te hebben	De leerlingen weten hoe je (duurzame) relaties met anderen aangaat en onderhoudt
De leerlingen weten dat het belangrijk is dat je een ander helpt als dat nodig is	De leerlingen weten wat pestgedrag is, wat in- en uitsluiting betekent	De leerlingen weten wat ongelijke behandeling inhoudt en wat het effect daarvan is
De leerlingen weten wat eerlijk en oneerlijk, goed en slecht is	De leerlingen weten wat de begrippen (on)rechtvaardig en solidariteit inhouden	De leerlingen kennen het belang van iets (belangeloos) voor een ander overhebben
De leerlingen werken met anderen samen	De leerlingen zetten zich in voor anderen dichtbij en ver weg	De leerlingen gaan (duurzame) relaties aan met anderen en onderhouden deze
De leerlingen helpen een ander als dat nodig is	De leerlingen komen op voor anderen die gepest (in- en uitgesloten) worden	De leerlingen herkennen onrecht en reageren daar passend op
De leerlingen zijn eerlijk en doen wat goed is	De leerlingen laten zien dat ze rechtvaardig zijn en ze tonen zich solidair met (...)	De leerlingen laten zien dat ze iets voor een ander overhebben
De leerlingen zijn bereid om met anderen samen te werken	De leerlingen willen iets voor anderen (dichtbij en ver weg) betekenen	De leerlingen willen een (duurzame) relatie met anderen aangaan en deze onderhouden
De leerlingen zijn bereid om anderen te helpen als dat nodig is	De leerlingen willen pestgedrag oplossen	De leerlingen willen onrecht en een ongelijke behandeling bestrijden
De leerlingen willen eerlijk zijn en goed doen	De leerlingen willen rechtvaardig zijn en solidair met (...)	De leerlingen willen anderen helpen zonder dat daar een tegenprestatie tegenover staat

*Lessuggesties: zie de werkbladen Participatief burgerschap*

### 10.5 Les 3

**Kerdoel:** Voor digitale geletterdheid zijn er op dit moment nog geen wettelijk vastgestelde kerndoelen. Eind 2022 is gestart met de actualisering van kerndoelen voor Nederlands en rekenen-wiskunde en met de ontwikkeling van kerndoelen voor burgerschap en digitale geletterdheid.

**Schooldoel:** Digitale geletterdheid [1].

**Competenties:** Integer (moreel) handelen - Kunnen gedragen in een bepaalde setting - Informatie verwerken - Omgaan met (sociale) media

**Basiswaarden:** Verantwoordelijkheidsbesef

Onderbouw (1-2-3)	Middenbouw (4-5-6)	Bovenbouw (7-8)
De leerlingen kennen enkele veel gebruikte digitale middelen	De leerlingen kennen een aantal specifieke toepassingen van ICT (digitale middelen)	De leerlingen kennen de voor- en nadelen en de gevaren van Internetgebruik
De leerlingen kennen enkele belangrijke applicaties (apps, games, filmpjes etc.)	De leerlingen weten hoe ze specifieke informatie op het Internet kunnen opzoeken	De leerlingen kennen de spelregels voor het goed omgaan met (sociale) media
De leerlingen weten hoe je op een gezonde manier omgaat met digitale middelen en applicaties	De leerlingen weten dat er ook regels gelden bij het digitaal communiceren	De leerlingen weten wat cyberpesten is, wat fake-news is en wat 'verslaving' is
De leerlingen gebruiken digitale middelen	De leerlingen werken met een diversiteit aan ICT-middelen (digitale middelen)	De leerlingen zijn alert ten aanzien van het gebruik van (sociale) media
De leerlingen gebruiken applicaties	De leerlingen zoeken specifieke informatie op met gebruik van digitale middelen	De leerlingen reflecteren op hun eigen mediagebruik
De leerlingen gaan op een gezonde manier om met digitale middelen applicaties	De leerlingen hanteren regels bij het digitaal communiceren en discussiëren	De leerlingen dragen zorg voor hun eigen digitale veiligheid en die van anderen bij het gebruik van media, websites en applicaties
De leerlingen willen leren omgaan met digitale middelen leren	De leerlingen willen waar mogelijk en relevant gebruik maken van digitale middelen	De leerlingen willen afgewogen keuzes maken m.b.t. de (digitale) informatie die ze met anderen delen
De leerlingen willen bepaalde applicaties leren gebruiken	De leerlingen zijn gemotiveerd om informatie op te zoeken met behulp van digitale middelen	De leerlingen zijn bereid hun eigen mediagebruik te onderzoeken
De leerlingen willen hun grenzen bewaken t.a.v. het gebruik van digitale middelen en applicaties	De leerlingen zijn bereid om zich te houden aan de spelregels die gelden voor het gebruik van digitale middelen en ze houden zich verre van digitaal pestgedrag (cyberpesten) en het verspreiden van nepnieuws (fake news)	De leerlingen willen dat er sprake is van veiligheid bij het gebruik van media, websites en applicaties

*Lessuggesties: zie de werkbladen Digitaal burgerschap*

## 10.6 Les 4

**Kerdoel 37:** De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.

**Kerdoel 38:** De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.

**Schooldoel:** Identiteit, solidariteit en diversiteit [1].

**Competenties:** Discussiëren - Debatteren - Argumenteren - Overtuigen - Positief-kritisch zijn - Integer (moreel) handelen - Tactvol zijn - Jezelf kennen - Relaties aangaan - Relaties onderhouden - Vrienden maken

**Basiswaarden:** Gelijkwaardigheid - Begrip voor anderen - Verdraagzaamheid [tolerantie] - Afwijzen

van onverdraagzaamheid - Afwijzen van discriminatie - Autonomie

Onderbouw (1-2-3)	Middenbouw (4-5-6)	Bovenbouw (7-8)
De leerlingen hebben weet van verschillen tussen leerlingen, hun thuissituatie/thuiscultuur en van gelijkwaardigheid	De leerlingen kennen verschillen die een rol spelen in de maatschappij (levensovertuiging, cultuur, tradities, kleur, gender en achtergrond)	De leerlingen weten hoe je met anderen, ook als ze totaal anders zijn dan zichzelf, op een goede wijze omgaat
De leerlingen hebben weet van de betekenis van eigen grenzen en die van een ander	De leerlingen hebben weet van vriendschap, van verliefdheid en de gevoelens die daarbij horen	De leerlingen hebben kennis van aspecten van vriendschap, van verliefdheid (seksualiteit) en van allerlei samenlevingsvormen
De leerlingen weten hoe je kunt zeggen wat je wilt, wat je voelt en wat je denkt	De leerlingen kennen zichzelf, hun grenzen en hun sterke en minder sterke kanten, ze weten wie ze "zijn", en wat ze belangrijk vinden	De leerlingen hebben weet van verschillen, van genderidentiteit(en) en van de wettelijke aspecten daarvan
De leerlingen benoemen verschillen tussen leerlingen en tradities, rituelen en vieringen die thuis een rol spelen	De leerlingen tonen belangstelling voor anderen en andersdenkenden, voor mensen die anders zijn	De leerlingen tonen zich in woord en gedrag tolerant en begripvol naar mensen die anders zijn op anders denken dan zichzelf
De leerlingen geven de eigen grenzen aan en houden rekening met de grenzen van een ander	De leerlingen gaan vriendschappen aan en kunnen deze onderhouden	De leerlingen geven een (onderbouwde) respectvolle mening ten aanzien van een diversiteit van samenlevingsvormen
De leerlingen geven aan wat ze (niet) willen, wat ze (niet) voelen en wat ze (niet) denken	De leerlingen geven hun mening over relaties, over relatievraagstukken en andere levensovertuigingen, tradities en verschillen tussen mensen	De leerlingen laten zien dat ze met gevoel (inlevend - empathisch) kunnen spreken over verschillen (van allerlei aard) tussen mensen
De leerlingen zijn bereid om (respectvol) rekening te houden met verschillen tussen leerlingen en de thuissituatie van anderen	De leerlingen erkennen en respecteren verschillen tussen mensen en gaan daar adequaat mee om	De leerlingen zijn bereid om verschillen tussen mensen te accepteren en te respecteren
De leerlingen zijn bereid te luisteren naar wat anderen te zeggen hebben over zichzelf en/of hun thuissituatie	De leerlingen willen zich houden aan regels en afspraken, aan bepaalde normen en waarden	De leerlingen zijn bereid om op gelijkwaardige basis met een diversiteit van (andersdenkende) mensen om te gaan
De leerlingen zijn bereid rekening te houden met wat anderen willen, doen of denken en ze zijn bereid om de grenzen van een ander te respecteren	De leerlingen willen hun grenzen aangeven, willen hun standpunt vertellen en aangeven wat ze belangrijk vinden in de omgang met anderen	De leerlingen zijn -om te komen tot meer begrip- nieuwsgierig naar de visie en beweegredenen van (andersdenkende) mensen

*Lessuggesties: zie de werkbladen Identiteit en diversiteit*

## 10.7 Les 5

**Kerdoel 39:** De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.

**Schooldoel:** Omgaan met maatschappelijke vraagstukken [1].

**Competenties:** Discussiëren - Debatteren - Argumenteren - Overtuigen - Positief-kritisch zijn - Integer (moreel) handelen - Betrokkenheid

**Basiswaarden:** Vrijheid van meningsuiting - Begrip voor anderen - Verdraagzaamheid [tolerantie] - Verantwoordelijkheidsbesef

Onderbouw (1-2-3)	Middenbouw (4-5-6)	Bovenbouw (7-8)
De leerlingen zijn op de hoogte van belangrijke actuele ontwikkelingen	De leerlingen weten wat er speelt in de wereld (actualiteit) en ze kennen een aantal maatschappelijke dilemma's (vraagstukken)	De leerlingen kennen de actualiteit en een flink aantal hedendaagse dilemma's (vraagstukken)
De leerlingen zijn op de hoogte van een beperkt aantal maatschappelijke dilemma's (vraagstukken)	De leerlingen weten hoe je kunt komen tot een mening over een actuele ontwikkeling of een dilemma (vraagstuk)	De leerlingen weten hoe ze een mening kunnen vormen, hoe ze kunnen komen tot een afgewogen standpunt
De leerlingen weten dat je ergens voor of tegen kunt zijn	De leerlingen weten op welke manier ze het beste hun mening kunnen vertellen	De leerlingen kennen de principes van een debat
De leerlingen vertellen over actuele ontwikkelingen	De leerlingen volgen het nieuws en ze verdiepen zich in een beperkt aantal dilemma's (vraagstukken)	De leerlingen volgen de actualiteit en ze oriënteren zich op hedendaagse dilemma's
De leerlingen geven hun mening bij een maatschappelijk dilemma (vraagstukken)	De leerlingen hebben een mening over actuele ontwikkelingen en een aantal dilemma's (vraagstukken)	De leerlingen formuleren hun standpunt (hun zienswijze) t.a.v. actuele ontwikkelingen en hedendaagse dilemma's
De leerlingen geven aan wat ze van iets vinden (ze geven hun mening)	De leerlingen vertellen wat ze waarom van iets vinden, ze geven een onderbouwde mening	De leerlingen kunnen debatteren
De leerlingen willen graag weten wat er speelt in de wereld	De leerlingen zijn bereid het nieuws te volgen	De leerlingen vinden het zinvol om zich te oriënteren op de actualiteit en op maatschappelijke dilemma's
De leerlingen willen nadenken over een vraagstuk	De leerlingen willen een mening ontwikkelen	De leerlingen willen hun standpunt(en) vertellen en presenteren
De leerlingen willen graag vertellen wat zij van een dilemma (vraagstuk) vinden	De leerlingen willen hun standpunt vertellen	De leerlingen willen met anderen in debat gaan (willen discussiëren)

*Lessuggesties: zie de werkbladen Maatschappelijke vraagstukken*

## 10.8 Les 6

**Kerdoel 54:** De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.

**Kerdoel 55:** De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.

**Kerdoel 56:** De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

**Schooldoel:** Culturele en algemene ontwikkeling [1].

**Competenties:** Informatie verwerken.

**Basiswaarden:** Begrip voor anderen.

Onderbouw (1-2-3)	Middenbouw (4-5-6)	Bovenbouw (7-8)
De leerlingen kennen verschillende materialen, kleuren, vormen, stijlen en tekens	De leerlingen weten hoe ze zich kunnen uiten (beeldend, dans, muziek en drama) en ze hebben kennis van daarbij passende begrippen	De leerlingen beschikken over kennis van beeldend vormgeven, dans, muziek (eigen muziekcultuur) en cultureel erfgoed
De leerlingen kennen een diversiteit van dansjes, liedjes (muziek) en enkele begrippen die daarbij horen	De leerlingen beschikken over basale kennis m.b.t. kunstzinnige uitingen en cultureel erfgoed	De leerlingen beschikken over brede kennis in relatie tot kunst, cultuur en cultureel erfgoed
De leerlingen hebben besef van tijd, van seizoenen, van dagritme en van enkele voorwerpen die horen bij het cultureel erfgoed	De leerlingen kennen de actualiteit, ze begrijpen het belang van kennis van de wereld	De leerlingen weten wat er speelt in de wereld en ze bouwen aan eigen (gedrags)codes (normen en waarden)
De leerlingen drukken zich uit in beelden	De leerlingen experimenteren (onderzoekend) met beelden, dans, muziek en drama, en ze presenteren zich aan 'een publiek'	De leerlingen geven vorm - vanuit eigen ideeën-aan beelden, dans, muziek en drama en ze presenteren zich aan 'een (breed) publiek'
De leerlingen uiten dansend en zingend hun emoties	De leerlingen geven vorm kunstzinnige uitingen, deels los van de werkelijkheid (creatief)	De leerlingen
De leerlingen uiten zich in (rollen)spel	De leerlingen volgen het nieuws en bouwen een repertoire op (bagage) m.b.t. kennis van de wereld	De leerlingen beschikken over een groot repertoire van begrippen m.b.t. kunst, cultuur en cultuureducatie
De leerlingen hebben plezier in beeldend vormgeven, dansen, muziek	De leerlingen willen zich uiten in beelden, dans, drama en muziek	De leerlingen zijn bereid om vorm te geven aan hun emoties en gevoelens via beelden, dans, muziek en drama
De leerlingen zijn bereid om mee te doen bij dans, muziek en spel	De leerlingen willen iets weten van kunst, cultuur en cultureel erfgoed	De leerlingen willen kennis opbouwen ten aanzien van kunst, cultuur en cultureel erfgoed
De leerlingen zijn nieuwsgierig naar uitingen die samenhangen met beeldende vorming, dans, muziek, drama en cultureel erfgoed	De leerlingen willen kennis vergaren, ze willen zich meer algemeen ontwikkelen	De leerlingen zijn sterk gericht op het vergaren van culturele en algemene bagage

*Lessuggesties: zie de werkbladen Kunst en cultuur*

## 10.9 Les 7

**Kerdoel 36:** De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en hun rol als burger.

**Schooldoel:** Democratisch handelen [2]

**Competenties:** Discussiëren - Debatteren - Argumenteren - Overtuigen - Positief-kritisch zijn - Betrokkenheid

**Basiswaarden:** Verantwoordelijkheidsbesef - Vrijheid van meningsuiting

Onderbouw (1-2-3)	Middenbouw (4-5-6)	Bovenbouw (7-8)
De leerlingen hebben kennis van het koningshuis en van de begrippen die daarbij horen	De leerlingen hebben kennis van de betekenis van rechten en vrijheden en de mogelijkheden om daar invulling aan te geven	De leerlingen hebben kennis van grond-, mensen- en kinderrechten en de wetgeving die daarbij hoort
De leerlingen kennen het concept “de baas en de baas spelen” (macht - machtig); de leerlingen kennen één of twee basiswaarden en kunnen deze vertalen in concreet gedrag	De leerlingen beschikken over kennis van de gemeentepolitiek	De leerlingen beschikken over kennis van het Nederlandse en Europese politieke bestel
De leerlingen weten wat een mening is, weten dat je ergens iets van kunt vinden of denken	De leerlingen kennen een aantal basiswaarden van de Nederlandse rechtsstaat en kunnen deze vertalen in concreet gedrag	De leerlingen kennen de basiswaarden van de Nederlandse rechtsstaat en kunnen daar invulling aan geven
De leerlingen vertellen over het koningshuis en hanteren daarbij de juiste begrippen	De leerlingen maken gebruik van hun rechten en vrijheden en maken daarbij keuzes	De leerlingen zetten zich in voor grond-, mensen- en kinderrechten
De leerlingen herkennen situaties waarin iemand de baas speelt, situaties waarbij macht een rol speelt, ze gedragen zich conform een basiswaarde	De leerlingen praten mee over zaken die spelen in de gemeente(politiek) en geven daarover hun mening	De leerlingen geven de voor- en nadelen van ons politieke bestel en het Europese bestel
De leerlingen geven hun mening en kunnen vertellen waarom ze iets vinden	De leerlingen laten in hun gedrag zien dat zij kennis hebben van een aantal basiswaarden en dat zij deze respecteren	De leerlingen laten in hun gedrag zien dat zij kennis hebben van de basiswaarden en dat zij deze respecteren
De leerlingen zijn nieuwsgierig naar zaken die een rol spelen binnen het koningshuis en alles wat daarmee samenhangt	De leerlingen willen bij het gebruik maken van rechten en vrijheden rekening houden met anderen en andersdenkenden	De leerlingen begrijpen het belang van grond-, mensen- en kinderrechten
De leerlingen zijn bereid aan te geven wat ze wel of niet fijn vinden, aan te geven of ze iets prettig vinden (of niet)	De leerlingen zijn bereid zich te verdiepen in de gemeentelijke politiek	De leerlingen zijn bereid zich te verdiepen in de Nederlandse en Europese politiek en het politieke bestel
De leerlingen willen graag hun mening geven, ze willen ook graag vertellen waarom ze iets vinden	De leerlingen zijn bereid zich aan een aantal basiswaarden te houden en deze te respecteren	De leerlingen zijn bereid zich aan de basiswaarden te houden en deze te respecteren

*Lessuggesties: zie de werkbladen Democratisch burgerschap*

### 10.10 Les 8

**Kerdoel 39:** De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.

**Schooldoel:** Participatief handelen [2].

**Competenties:** Integer (moreel) handelen - Tactvol zijn - Kunnen gedragen in een bepaalde setting - Betrokkenheid.

**Basiswaarden:** Begrip voor anderen - Verantwoordelijkheidsbesef.

Onderbouw (1-2-3)	Middenbouw (4-5-6)	Bovenbouw (7-8)
De leerlingen beschikken over kennis van een beperk aantal conventies die van toepassing zijn in het leven (hoe gedraag je je in een bepaalde situatie?) [etiquette]	De leerlingen beschikken over kennis van een flink aantal conventies die van toepassing zijn in het leven (hoe gedraag je je in een bepaalde situatie?) [etiquette]	De leerlingen beschikken over kennis van een zeer groot aantal conventies die van toepassing zijn in het leven (hoe gedraag je je in een bepaalde situatie?) [etiquette]
De leerlingen weten hoe ze individueel en samen kunnen zorgen voor een nette (opgeruimde) en werkbare klas-omgeving (lokaal)	De leerlingen weten hoe ze individueel en samen kunnen zorgen voor een nette (opgeruimde) en werkbare school (omgeving)	De leerlingen weten hoe ze individueel en samen kunnen zorgen voor een prettige, nette, leefbare en aantrekkelijke wijk
De leerlingen weten hoe je iets belangeloos voor een ander in de klas en/of je familie kunt betekenen	De leerlingen weten hoe je iets belangeloos voor een ander in de wijk en in Nederland kunt betekenen	De leerlingen weten hoe je iets belangeloos voor een ander in de wereld kunt betekenen
De leerlingen laten zien dat ze zich in bepaalde situaties kunnen gedragen conform de geldende conventies	De leerlingen laten zien dat ze zich in bepaalde situaties kunnen gedragen conform de geldende conventies	De leerlingen laten zien dat ze zich in bepaalde situaties kunnen gedragen conform de geldende conventies
De leerlingen nemen (alleen of samen) hun verantwoordelijkheid voor een nette en werkbare klas-omgeving (lokaal)	De leerlingen nemen (alleen of samen) hun verantwoordelijkheid voor een nette en werkbare school (omgeving)	De leerlingen nemen (alleen of samen) hun verantwoordelijkheid voor een prettige, nette, leefbare en aantrekkelijke wijk
De leerlingen laten zien dat ze belangeloos iets willen betekenen voor anderen in de groep en/of voor familieleden	De leerlingen laten zien dat ze iets belangeloos willen betekenen voor anderen in de wijk en/of in Nederland	De leerlingen laten zien dat ze iets belangeloos willen betekenen voor anderen in de wereld
De leerlingen willen zich gedragen conform de geldende conventies	De leerlingen willen zich gedragen conform de geldende conventies	De leerlingen willen zich gedragen conform de geldende conventies
De leerlingen willen verantwoordelijkheid dragen voor een nette (opgeruimde) en werkbare klas-omgeving (lokaal)	De leerlingen willen verantwoordelijkheid dragen voor een nette (opgeruimde) en werkbare school (omgeving)	De leerlingen willen verantwoordelijkheid dragen voor een prettige, nette, leefbare en aantrekkelijke wijk
De leerlingen willen belangeloos iets voor een ander betekenen in hun groep en/of hun familie	De leerlingen willen belangeloos iets betekenen voor iemand in de wijk of voor mensen in Nederland	De leerlingen willen belangeloos iets betekenen voor anderen in de wereld

*Lessuggesties: zie de werkbladen Participatief burgerschap*

### 10.11 Les 9

**Kerdoel:** Voor digitale geletterdheid zijn er op dit moment nog geen wettelijk vastgestelde kerndoelen. Eind 2022 is gestart met de actualisering van kerndoelen voor Nederlands en rekenen-wiskunde en met de ontwikkeling van kerndoelen voor burgerschap en digitale geletterdheid.

**Schooldoel:** Digitale geletterdheid [2].

**Competenties:** Integer (moreel) handelen - Kunnen gedragen in een bepaalde setting - Informatie verwerken - Omgaan met (sociale) media

**Basiswaarden:** Verantwoordelijkheidsbesef.

Onderbouw (1-2-3)	Middenbouw (4-5-6)	Bovenbouw (7-8)
De leerlingen weten hoe je omgaat met een computer (chromebook) (tablet)	De leerlingen weten hoe je informatie over een thema opzoekt op het Internet (o.a. Wikipedia)	De leerlingen kennen enkele influencers en kennen de gevaren van influencers
De leerlingen weten hoe je een app op een telefoon gebruikt	De leerlingen weten hoe je apps op je telefoon (en/of computer) effectief kunt gebruiken en benutten	De leerlingen kennen enkele belangrijke apps en weten hoe ze nieuwe apps kunnen installeren
De leerlingen weten gebruik te maken van educatieve software op de computer (chromebook) (tablet) (telefoon)	De leerlingen kennen enkele (digitale) communicatiemiddelen en kunnen die goed (en moreel verantwoord) gebruiken	De leerlingen kennen enkele websites van de gemeente en de overheid (en overheidsdiensten) en kunnen daar gebruik van maken (o.a. DiGiD)
De leerlingen werken met de computer en ze doen dat op een verantwoorde manier	De leerlingen zoeken op een vlotte manier informatie op het Internet op	De leerlingen verwoorden waar ze op letten als ze het Internet gebruiken
De leerlingen werken met de telefoon en ze doen dat op een verantwoorde manier	De leerlingen gebruiken -op een effectieve wijze- bepaalde apps op de telefoon en de computer	De leerlingen installeren apps die ze willen gebruiken op een correcte manier
De leerlingen gaan aan de slag met educatieve software en ze doen dat op een verantwoorde manier	De leerlingen verwoorden de gevaren van het gebruik van het Internet en sociale media	De leerlingen raadplegen websites van de gemeente en de overheid
De leerlingen zijn geïnteresseerd in het (correct) gebruik(en) van een computer (chromebook) (tablet)	De leerlingen zijn bereid informatie op te zoeken op een diversiteit aan digitale middelen (m.n. het Internet)	De leerlingen zijn kritisch richting de bronnen die ze raadplegen op het Internet
De leerlingen zijn geïnteresseerd in het (correct) gebruik(en) van een telefoon	De leerlingen zijn geïnteresseerd in (allerlei) apps en zijn in staat om keuzes te maken in de zin van: wat wel en wat niet?	De leerlingen zijn kritisch met betrekking tot de apps die ze (willen) installeren
De leerlingen zijn geïnteresseerd in het aan de slag gaan met educatieve software	De leerlingen zijn gericht op het verantwoord gebruiken van digitale middelen	De leerlingen zijn kritisch gelet op de informatie die ze aantreffen op de websites van de gemeente en/of de overheid

*Lessuggesties: zie de werkbladen Digitaal burgerschap*

### 10.12 Les 10

**Kerdoel 37:** De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.

**Kerdoel 38:** De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.

**Schooldoel:** Identiteit, solidariteit en diversiteit [2]

**Competenties:** Discussiëren - Debatteren - Argumenteren - Overtuigen - Positief-kritisch zijn - Integer (moreel) handelen - Tactvol zijn - Jezelf kennen - Relaties aangaan - Relaties onderhouden - Vrienden maken.

**Basiswaarden:** Gelijkwaardigheid - Begrip voor anderen - Verdraagzaamheid [tolerantie] - Afwijzen van onverdraagzaamheid - Afwijzen van discriminatie - Autonomie



Onderbouw (1-2-3)	Middenbouw (4-5-6)	Bovenbouw (7-8)
De leerlingen weten waar ze goed in zijn en waarin ze minder goed zijn, ze kennen hun sterke en zwakke(re) kanten	De leerlingen weten het verschil tussen fysieke en psychische gezondheid	De leerlingen weten hoe je kunt nadenken over levensvragen; ze hebben weet van filosoferen
De leerlingen kennen het principe van de waarom-vragen	De leerlingen kennen enkele levensovertuigingen (geestelijke stromingen)	De leerlingen hebben kennis van zaken die spelen in de wereld van de LHBTIQ+, met seksuele diversiteit
De leerlingen weten hoe je goed voor jezelf kan zorgen (hygiëne) en wat het belang is van gezond eten	De leerlingen weten hoe je voor jezelf en voor anderen (dichtbij en ver weg) kunt opkomen	De leerlingen weten hoe je kunt omgaan met dilemma's, ze weten wat moreel handelen inhoudt en hebben oog voor goed en kwaad
De leerlingen laten zien waar ze goed in zijn en ze stellen zich kwetsbaar op daar waar het gaat om hun minder sterke kanten	De leerlingen verzorgen hun lichaam (hygiëne) en geest (mentale gezondheid) op een goede wijze	De leerlingen filosoferen, ze stellen levensvragen en ze beschouwen zaken van meerdere kanten
De leerlingen stellen waarom-vragen en stellen zich daarbij (op niveau) kritisch op (ze nemen niet te snel genoegen met een onhelder antwoord)	De leerlingen spreken respectvol over mensen met een andere levensovertuiging (en/of religie) dan zijzelf hebben	De leerlingen spreken met respect over mensen die gerekend kunnen worden tot de LHBTIQ+ en gaan respectvol om met seksuele diversiteit
De leerlingen	De leerlingen komen voor zichzelf en voor anderen (dichtbij en ver weg) op	De leerlingen gaan beschouwend om met dilemma's en ze handelen moreel juist
De leerlingen willen laten zien wat ze kunnen en zijn bereid te accepteren waarin ze minder goed zijn	De leerlingen willen gezond leven (zowel lichamelijk als geestelijk)	De leerlingen zijn bereid zich te verdiepen in levensvragen en zaken vanuit een diversiteit aan perspectieven te beschouwen
De leerlingen zijn bereid waarom-vragen te stellen en de antwoorden te beschouwen	De leerlingen zijn bereid om respectvol om te gaan met mensen met een andere levensovertuiging (en/of religie)	De leerlingen willen op een goede wijze omgaan met seksuele diversiteit
De leerlingen zijn bereid zich goed te verzorgen en gezond te eten	De leerlingen zijn bereid voor zichzelf en voor anderen op te komen	De leerlingen zijn bereid om beschouwend om te gaan met dilemma's en moreel correct te handelen

*Lessuggesties: zie de werkbladen Identiteit en diversiteit*

### 10.13 Les 11

**Kerdoel 39:** De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.

**Schooldoel:** Omgaan met maatschappelijke vraagstukken [2]

**Competenties:** Discussiëren - Debatteren - Argumenteren - Overtuigen - Positief-kritisch zijn - Integer (moreel) handelen - Betrokkenheid.

**Basiswaarden:** Vrijheid van meningsuiting - Begrip voor anderen - Verdraagzaamheid [tolerantie] - Verantwoordelijkheidsbesef.

Onderbouw (1-2-3)	Middenbouw (4-5-6)	Bovenbouw (7-8)
De leerlingen kennen het belang van gezondheid en wat het inhoudt om gezond te leven	De leerlingen weten wat armoede is en ze beseffen wat het betekent om in armoede te leven	De leerlingen weten wat duurzaamheid is en wat het inhoudt om duurzaam te leven
De leerlingen hebben weet van het belang van afval scheiden en de zorg voor het milieu (micro-niveau, aansluitend bij de leefwereld)	De leerlingen weten wat klimaatverandering inhoudt en wat dat betekent voor het milieu	De leerlingen hebben kennis van de problematiek van vluchtelingen, asielzoekers en migratie-stromen
De leerlingen kennen het concept 'zuinig -zijn' (in de meest brede betekenis: zuinig met, zuinig op etcet.)	De leerlingen kennen de betekenis van gehandicapt-zijn en de problematieken die daarmee samenhangen	De leerlingen hebben kennis van thema's als roken, verslaving, criminaliteit en drugsgebruik
De leerlingen geven hun mening m.b.t. gezondheid en gezond leven	De leerlingen geven hun mening en het waarom daarvan m.b.t. armoede en armoedebestrijding	De leerlingen geven hun mening (voorzien van argumenten) m.b.t. duurzaamheid
De leerlingen geven hun mening m.b.t. de zorg voor het milieu (m.n. de directe leefomgeving)	De leerlingen geven hun mening en het waarom daarvan m.b.t. klimaatverandering	De leerlingen geven hun mening (voorzien van argumenten) m.b.t. de instroom van vluchtelingen en asielzoekers
De leerlingen geven hun mening m.b.t. zuinig zijn met ... en zuinig zijn op ...	De leerlingen geven hun mening en het waarom daarvan m.b.t. de omgang met gehandicapten	De leerlingen geven hun mening (voorzien van argumenten) m.b.t. roken, verslaving, criminaliteit en drugs
De leerlingen willen gezond leven	De leerlingen willen van betekenis zijn voor mensen die leven in armoede, ze willen armoede bestrijden	De leerlingen zijn bereid om een duurzaam leven te leiden, om steeds te denken aan duurzaamheid
De leerlingen willen zorgvuldig met het milieu omgaan (m.n. met de directe leefomgeving)	De leerlingen willen zorgvuldig met de aarde omgaan	De leerlingen zijn bereid met een open mind naar migratie te kijken
De leerlingen willen zuinig zijn op ... en zuinig zijn met ...	De leerlingen willen op een goede en verantwoorde wijze omgaan met de gehandicapte medemens	De leerlingen willen zich een helder standpunt innemen m.b.t. roken, verslaving, criminaliteit en drugsgebruik

*Lessuggesties: zie de werkbladen Maatschappelijke vraagstukken*

### 10.14 Les 12

**Kerdoel 54:** De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.

**Kerdoel 55:** De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.

**Kerdoel 56:** De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

**Schooldoel:** Culturele en algemene ontwikkeling [2].

**Competenties:** Informatie verwerken.

**Basiswaarden:** Begrip voor anderen

Onderbouw (1-2-3)	Middenbouw (4-5-6)	Bovenbouw (7-8)
De leerlingen kennen een aantal belangrijke prentenboeken	De leerlingen kennen een aantal belangrijke Nederlandse kinderboekenschrijvers (schrijfsters)	De leerlingen kennen een aantal belangrijke muziekstijlen en voorbeelden van (beroemde) klassieke muziek (en de componisten)
De leerlingen kennen een aantal klassieke Nederlandse liedjes	De leerlingen kennen een aantal belangrijke Nederlandse schilders	De leerlingen kennen de belangrijkste Nederlandse musea en een aantal belangrijke internationale schilders
De leerlingen kennen een aantal klassieke Nederlandse gedichtjes	De leerlingen kennen de belangrijkste Nederlandse kunstwerken	De leerlingen kennen de belangrijkste wereldwonderen
De leerlingen "lezen" zelf prentenboeken	De leerlingen lezen kinderboeken en vertellen waar de boeken over gaan	De leerlingen benoemen de verschillen en overeenkomsten van diverse muziekstijlen (incl. klassiek muziek)
De leerlingen zingen de liedjes mee en gebruiken daarbij muziekinstrumenten	De leerlingen tekenen in de stijl van een "grote meester" en ze geven daar een eigen touch aan	De leerlingen bezoeken een museum en vertellen over wat daar te zien en te (...) is
De leerlingen zeggen gedichtjes op en maken er bewegingen bij	De leerlingen vertellen over de betekenis van Nederlandse kunstwerken	De leerlingen beschrijven de wereldwonderen en vertellen over de achtergrond(en)
De leerlingen zijn geïnteresseerd in prentenboeken	De leerlingen zijn geïnteresseerd in kinderboeken	De leerlingen vinden het interessant om muziekstijlen te kennen en iets te weten van klassieke muziek
De leerlingen zijn enthousiast daar waar het gaat om het zingen van bekende Nederlandse kinderliedjes	De leerlingen vinden het leuk om iets te weten van beroemde Nederlandse schilders	De leerlingen bezoeken graag een museum en ze zijn bereid zich te verdiepen in bekende internationale schilders
De leerlingen vinden het leuk om een gedichtje te leren kennen en op te zeggen	De leerlingen vinden het interessant om iets te weten van Nederlandse kunstwerken	De leerlingen vinden het interessant om de (achtergronden van de) wereldwonderen te kennen

*Lessuggesties: zie de werkbladen Kunst en cultuur*

## **11 Activiteitenoverzicht van de school**

### **11.1 Activiteiten Burgerschap**

#### **11.2 Activiteit 1**

#### **11.3 Activiteit 2**

#### **11.4 Activiteit 3**

#### **11.5 Activiteit 4**